מצות זריעה ונטיעה בארץ ישראל

וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ... וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה: וַיֵּרָא אֵלָיו יְיָ וַיֹּאמֶר אַל תֵּרֵד מִצְרַיְמָה שְׁכֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ

אמרו במדרש (פסיקתא תולדות וב"ר סד,ג) "שכן בארץ -עשה שכונה בארץ הוי נוטע הוי זורע הוי נציב"

העמק דבר על הפסוק

אח"כ יצחק זורע תבואה ומקבל פי מאה ממה שציפה "מאה שערים" וקשה על רש"י שאומר שגרר לא ממש א"י הרי הגמרא בכתובות קיב. מביאה את זה כדוגמא שלשבח של ארץ ישראל יותר מצוען מצרים "ת"ר בברכותיה של ארץ ישראל ... ואין לך מעולה בכל הארצות כארץ מצרים .. ואין לך מעולה בכל ארץ מצרים יותר מצוען ... ואין לך טרשים בארץ ישראל יותר מחברון ... וחברון מבונה על אחת משבעה בצוען והני מילי בטרשים אבל שלא בטרשים חמש מאה והני מילי שלא בברכותיה אבל בברכותיה ויזרע יצחק בארץ ההיא מאה שערים" ורשי"י מסביר 100 פעמים של החמש מאות. אם כן זה הדוגמא הכי חזקה לברכת הארץ.

מבחינת ישוב הארץ מה עדיף שדה או בית? לכאורה כל הסיבה שמעודדים גידולים זה בשביל שיוכלו לשבת ברווחה ויהיה נוח לגור בארץ, אם כך החקלאות היא רק אמצעי לישוב ולכאורה בדין של בר מיצרא כך למדו בדף קח: "ארעא לבתי וארעא לזרעא ישוב עדיף ולית ביה משום דינא דבר מצרא" אך למעשה דינא דבר מצרא זה משום ועשית הישר והטוב ולא קשור דוקא לארץ ישראל, לעומת זאת בדף קא: "היורד לתוך חורבתו של חבירו ובנאה שלא ברשותו ואמר לו עציי ואבניי אני נוטל רב נחמן אמר שומעין לו רב ששת אמר אין שומעין לו , ... ר' שמעון בן גמליאל אומר בית שמאי אומרים שומעין לו וב"ה אומרים אין שומעין לו מאי הוי עלה א"ר יעקב אמר ר' יוחנן בבית שומעין לו בשדה אין שומעין לו בשדה מ"ט משום ישוב א"י "

וכן נפסק בחו"מ קסח א "שטף הנהר זיתיו ושתלן בתוך שדה חבירו ואמר הלה זיתי אני נוטל אין שומעין לו בארץ ישראל משום יישוב הארץ אלא יעמדו במקומם" רואים שאת מצוות ישוב הארץ מקיימים בנטיעות ושדה עדיפה על בית לגבי מעלת ישוב הארץ! וכך גם פירש הרא"ש (המקבל לג) "אבל לנוטעה אילנות יראה דחשיב מבתי כדאמר בפרק השואל בבית שומעין לו בשדה אין שומעין לו"

אך בסוף ערכין כתוב שעושין שדה מרגש ולא עיר מגרש כדי שלא יחריבו את ערי ישראל ומתרץ הרש"ש שיש לחלק בין זרעים לאילנות , שנטיעת אילנות עדיפה מבתים כמו שכתוב בב"ב כד: אמרינן דאפילו רבנן בערכין מודו דאילנות שרי במגרש.

וידועה ההלכה שלקנין שדה בארץ ישראל התירו אמירה לגוי ואפילו במלאכה דאורייתא מהגמרא בגיטין ח'

"אמר רב ששת לומר שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת .. ואע"ג שדאמירה לגוי שבות משום ישוב א"י לא גזור רבנן" ואומרים התוס' ד"ה אע"ג אבל משום מצוה אחרת לא היינו מתירין אמירה לגוי במלאכה דאורייתא . וכך גם נפסק.

חלק גדול מאד ממצוות התורה וגם ההבטחות מיוחסות לעבודת האדמה ודוקא בארץ ישראל, אמנם אפשר לומר שרוב חייו של האדם בעת ההיא היה מרוכז סביב החקלאות וזה נכון אבל התורה נותנת לזה משמעות הרבה יותר עמוקה ומייחסת מציאות זאת למהות הבריאה והקשר עם ה׳.

רַבִּי יְהוּדָה בֶּן רַבִּי סִימוֹן פָּתַח (דברים יג, ה) ״אַחֲרֵי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ״, וְכִי אֶפְשָׁר לְבָשָׂר וָדָם לַהֲלֹךְ אַחַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אוֹתוֹ שֶׁבָּתוּב בּוֹ ״כִּי יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אוֹכְלָה הוּא״, אֶלָּא כָּךְ אָמְרוּ חֲכָמִים לְהַלֵּךְ אַחַר מִדּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אַף אַתָּה הַלְבֵּשׁ לְעוּמָּתָן, בִּקַּר חוֹלִים, נַחֵם אֲבֵלִים, קְבוֹר מֵתִים, וְאַתָּה אוֹמֵר ״אַחֲרֵי ה׳ תֵּלֵכוּ״, וְכִי אֶפְשָׁר לְבָשָׂר וָדָם לַעֲלוֹת לַשָּׁמַיִם לְהִדָּבֵק בַּשְּׁכִינָה, אוֹתוֹ שֶׁבָּתוּב בּוֹ: ״כִּי ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אוֹכְלָה, וּכְתִיב ״כָּרְסִיֵּהּ שְׁבִיבִין דִּי–נוּר״, וּכְתִיב: נְהַר דִּי–נוּר נָגֵד וְנָפֵק מִן קֳדָמוֹהִי״, וְאַתָּה אוֹמֵר וּבוֹ תִּדְבָּקוּן, אֶלָּא מִתְּחִלַּת בְּרִיָּתוֹ שֶׁל עוֹלָם לֹא נִתְעַסֵּק הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶלָּא בְּמַטָּע תְּחִלָּה, הֲדָא הוּא דִכְתִיב״ וַיִּטַּע ה׳ אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן״, אַף אַתָּם כְּשֶׁנִּכְנָסִין לָאָרֶץ לֹא תִתְעַסְּקוּ אֶלָּא בְּמַטָּע תְּחִלָּה, הֲדָא הוּא דִכְתִיב: כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וּנְטַעְתֶּם.

נראה, שבנטיעת אילנות בארץ הקודש מקיימים את המצוה להלך בדרכיו של הקב״ה, וכעין מה שדרשו חז״ל בסוטה יד ״מה הוא חנון אף אתה חנון ...״ ״להלך אחר מדותיו של הקב״ה״ שייך רק במדות טובות שהם קניני הנפש – כגון רחום וחנון, ולא בפעולות – כמו נטיעת אילן וכמו ,הזכירו סוטה בבגמ׳ ש רק דברים כמו רחום וחנון וכו׳ ולא אמרו לטעת אילן.

והמדרשים ממשיכים שם כְּשֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה הָיָה הַמָּן יוֹרֵד וְהַבְּאֵר עוֹלֶה לָהֶן וְהַשְּׂלָיו מָצוּי לָהֶן, וְעַנְנֵי כָבוֹד מַקִּיפוֹת אוֹתָן, וְעַמּוּד עָנָן מַסִּיעַ לִפְנֵיהֶם, כֵּיוָן שֶׁנִּכְנְסוּ יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִכָּם יִטְעוֹן מַכּוּשֵׁיהּ וְיִפּוֹק וְיִנְצוֹב לֵיהּ נְצִיבִין, הֲדָא הוּא דִכְתִיב: כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וּנְטַעְתֶּם. (מתנות כהונה – ישא על כתפו מרה חצובה שחופרין בה לנטוע נטיעות)

אדר״נ לא ״אם היתה נטיעה בתוך ידך ויאמרו לך הרי לך המשיח. בוא ונטע את הנטיעה ואח״כ צא והקבילו״

כך גם אמרו בסוטה י. ״ ונטעתים על אדמתם (עמוס ט׳ ט״ו) – ולמה? בזכות אברהם, שנאמר בו (בראשית כ״א ל״ג) ״ויטע אשל בבאר שבע "

בגמ׳ (ב״ב יד, א) ספרו בשבחו של האמורא ר׳ ינאי שנטע ארבע מאות כרמים קטנים בארץ ישראל בשביל לקיים את מצוות נטיעת אילנות מחמת חיבת הארץ ״.אמרו ליה רבנן לרב המנונא כתב רבי אמי ד׳ מאה ספרי תורה אמר להו דילמא תורה צוה לנו משה כתב א״ל רבא לר׳ זירא נטע ר׳ ינאי ארבע מאה כרמי אמר ליה דילמא שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב.

רשב״א וראב״ד פירוש דמשום ישוב ארץ ישראל הוא דעביד, ומעלין עליו כאלו נטעה כולהי. (ריטב״א גם)

בעל החתם סופר בחידושיו למסכת סוכה (לו, א)[1]:

נראה לעניות דעתי, רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא ׳וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ׳ אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין [בה], **שהעבודה בקרקע גופה מצוה[2] משום ישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים**, ועל זה ציותה התורה ׳וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ׳, ובועז זורה גורן השעורים הלילה משום מצוה. וכאילו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, הכי נמי לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה. ואפשר אפילו שארי אומניות שיש בהם יישוב העולם הכל בכלל מצוה.

אבל כשאנו מפוזרים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם, וכל שמרבה העולם יישוב מוסיפה עבודת ה׳ חורבן, מודה רבי ישמעאל לרשב״י. ועל זה אנו סומכים על רבי נהוראי במתניתין סוף קידושין: ״מניח אני כל אומנויות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה״, היינו בחוץ לארץ וכנזכר לעיל. והיינו דמחדש רבא באתרוג הכושי, אפילו אינו נדמה אלא כושי ממש, דהיינו רשב״י וחבריו האמיתיים, מכל מקום הא לן והא להו, לבני בבל – כשר, ולבני ארץ ישראל – פסול, דבעינן ישוב ארץ ישראל על ידי ישראל.

ובפירושו לתורה הוסיף: ״...ונראה לי, בזמן שישראל שרויים על אדמתם מצוה לאסוף דגנך לא לצורך פרנסתו, דצדקו דברי רשב״י ודברי ר׳ נהוראי, אלא משום מצות ישוב ארץ ישראל, ומשום הכי היה בועז זורה גורן השעורים, ואלישע שנים עשר צמדים לפניו. **ולא לבד עבודת קרקע אלא לימוד כל האומנות משום ישוב וכבוד ארץ ישראל**, שלא יאמרו לא נמצא בכל ארץ ישראל סנדלר ובנאי וכדומה ויביאום מארצות רחוקים, על כן היה לימוד כל האומנות מצוה, ורשב״י ור׳ נהוראי מיירי כשאנו מפוזרים בין האומות, ויש בהם אומנים מרובים ולא צריך לנו, והעוסק בהם הוא להמציא לו פרנסתו, על כן מניח אני כל אומנויות ואיני מלמד בני אלא תורה. ״

על דברים אלה כתב רא״י ולדנברג בציץ אליעזר (ג׳ לב) ״הדברים... אשר משמיענו החת״ס, שאם אומר אדם בארץ ישראל לא אאסוף דגני מפני עסק התורה הרי זה דומה כמי שאומר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, מפני ״שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום ישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים״, הרי הם נפלאים ומסולאים בפז, ונדמה שחובב ציון גדול ביותר... שהוא... גם יהודי חרדי, לא היה מעיז להוציא מפיו דברים כאלה, ועל אחת כמה וכמה להעלות על הכתב [דברי] הגות לב מקוריים כאלה.

אולם השאלה הנשאלת היא, האם ההשוואה בין תפילין לעבודת האדמה היא מוחלטת? שהרי רק על מי שלא מניח תפילין נאמר שהוא מפושעי ישראל בגופו (ר״ה יז, א), ולא על מי שלא אוסף דגן בארץ ישראל! בספר אם הבנים שמחה הבין את הדברים כפשוטם: ״עד כמה הוקיר רבינו מלאכת יישוב הארץ, עד דקפסיק ותני שבארץ ישראל... החיוב לעשות כרבי ישמעאל, מפני שזה גופא מצוה... ומאן ספין ומאן יהיר ומאן רקיע לזלזל בדבר שרבינו החת״ס הגביה ערכו כל כך למעלה ראש, עד **שהשווה** עבודת האדמה בארץ ישראל למצות עשה דתפילין שאדם ישראלי מניח בכל יום, ובלי מצות עשה דתפילין אינו בר ישראל כלל... כמבואר בראש השנה (יז, א); על כן בושה וכלימה תכסה פניהם של אלו המזלזלים במצות עשה של ישוב הארץ״.

עוד אפשר לומר שההשוואה בין איסוף הדגן להנחת תפילין אינה מוחלטת, ומתיחסת לפרט אחד והוא שמצוות אלו חייב האדם לעשותן בגופו ולא מועילה בהן שליחות, כי תפילין הם הדוגמא למצוה שאדם חייב לעשותה בגופו וכך גם עבודת האדמה בארץ ישראל. דברי החת״ס נסמכים למשפט הקודם ״ובועז זורה גורן השעורים בלילה משום מצוה, וכאילו תאמר לא אניח תפילין...״. בועז זרה בעצמו את הגורן ולא על ידי שליח, למרות שהיה עשיר והיו לו עבדים ושפחות, מכיוון שיש הידור בקיום מצות יישוב ארץ ישראל בגופו, כמו רבי ינאי שנטע ארבע מאות כרמים (בבא בתרא יד, א)[28].

אין כוונת המדרש לומר שהדבקות היא משום שעושים מעשה דומה להקב״ה, אלא מחמת התוכן המיוחד שיש במעשה הנטיעה, שהוא מעשה הדבקות של עם ישראל בשכינה. ומבאר את הדברים ר׳ ירוחם ממיר זצ״ל)״דעת חכמה ומוסר״ ח״ב עמ׳ רו(:

זהו" הסוד של הכלל ישראל שהוא נצר מטעי – נטוע בארץ ומחובר בתכלית... זהו כל עבודת האדם, ליעשות מחובר, ליעשות נטיעה, להתהוות "נצר מטעי" ו"לעולם ירשו ארץ", זהו כל סוד עוה"ב. .. אחר כל דברינו נבין מהו הענין של ארץ ישראל, הרי רואים שענין ארץ ישראל נוטל חלק בראש בתורה הקדושה. כל התורה מלאה מענין ארץ ישראל.. לפי דברינו זהו סוד הדבר, מכיון שכל היסוד הוא "נצר מטעי", נטיעה בארץ, שזהו סוד העוה"ב, וכל זה בעוה"ז כמו שנתבאר, צריכים לידע כי מקום הנטיעה האמיתי, שלימות הנטיעה הוא בארץ ישראל, ששם הוא הסוד של "אלקי הארץ"; סוד כל התורה כולה הרי הוא סוד הנטיעה, ותורה אינה עוד אלא הכנה לארץ ישראל... שסוד הארץ הוא הסוד של שלימות הכי גדולה – סוד עולם הבא, סוד הנטיעה בתכלית "נצר מטעי". בהמשך ו דבריו מבאר ר' ירוחם, שהענין להיות נטוע בעוה"ב – "נצר מטעי" הוא המצוה "ולדבקה בו "מצבו של אדה"ר שהי' בג"ע אינו כמו , שמדמים שישב בג"ע , אלא שהי' בן גן עדן , היינו שהי' נצר מטעי " "– ולדבקה " ,נטיעה מג"ע בו" – מחובר ומדובק בתכלית " , וכל המחובר לקרקע הרי הוא כקרקע כלומר, מה שהאדם נעשה "נטיעה" באדמת עוה"ב – הוא הדביקות הכי גדולה בשכינה, וזה צריך להתחיל בכך שהאדם יהיה נטוע בארץ ישראל – גוף השכינה, כי דרך הגוף מגיעים לנשמה.

באמת אפשר לראות את הדברים בפשט הכתוב עצמו שהזכיר המדרש, שכן הנ"ל לשון הפסוק הוא: "ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים.. ונטעתים על אדמתם)עמוס ט, יד " –טו(. ולכאורה הסדר היה צריך להיות הפוך, בתחילה "ונטעתים על אדמתם" – שישבו בארץ ישראל, ורק אח"כ "ונטעו כרמים" וכו'. אבל להנ"ל הכתוב בא לומר, שדווקא לאחר שיטעו כרמים בארץ ישראל – בזכות זה הם עצמם יהיו "נטועים" באדמתם ארץ ישראל ונשמתה השכינה.

בסוגית הגמ' בסנהדרין צח. הדנה בשאלה האם הגאולה תלויה בתשובה או שהיא יכולה לבוא אפילו בלא תשובה, מסיימת הגמ' – "ואמר רבי אבא – אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא' (יחזקאל לו ח)". כוונת הגמרא לומר, שכאשר תראה את ארץ ישראל נותנת פירותיה, דע לך כי הגיע קץ הגאולה. גם כאן רואים את הסימן לגאולת ישראל, שאנו בחסדי ה' זוכים לראות באופן מגולה ביותר, והם הפירות של ארץ ישראל.